

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра банківської справи

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
Кузнєцова Л. В.
“ ” — 20 р.

ВИПУСКНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності фінанси і кредит

за темою:
«Роль державних банків на ринку банківських послуг»

Виконавець
Студентка 41 групи
кредитно-економічного факультету
Ящук Христина Миколаївна

/підпис/

Науковий керівник
к.е.н., ст. викладач
Зверяков Олександр Михайлович

/підпис/

Одеса 2018

АНОТАЦІЯ

випускної роботи на здобуття освітнього ступеня бакалавра зі спеціальності

«фінанси та кредит»

Ящук Христини Миколаївни

РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ НА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Одеський національний економічний університет

м. Одеса, 2018 рік

Випускна робота складається з трьох розділів.

У роботі розглядаються теоретичні основи функціонування державних банків, міжнародний досвід та оцінка стану діяльності державних банків в Україні.

В першому розділі дипломної роботи було з'ясовано сутність такого економічного терміну як «державний банк» і наведено причини виникнення, основні принципи діяльності та функції державних банків.

В другому розділі проаналізовано стан та основні показники діяльності державних банків за останні три роки, їх вплив на банківську систему України та визначено головні недоліки функціонування.

На основі розглянутого матеріалу в третьому розділі було запропоновано запровадити спеціалізовані для державних банків нормативи регулювання, впровадити ефективну систему моніторингу та контролю за їх діяльністю, а також надано рекомендації щодо подальшої участі держави на ринку банківських послуг. Проаналізовано міжнародний досвід володіння державними банками задля розвитку економіки держави.

Дипломна робота має вагомe практичне значення в умовах остаточної невизначеності подальшої долі державних банків, що полягає в їх ефективному використанні.

Ключові слова: державний банк, банківська система, рекапіталізація, криза, проблемні кредити.

ANNOTATION

Master of Education Bachelor's degree in Finance and Credit

Yashchuk Khrystyna Mykolaivna

THE ROLE OF STATE-OWNED BANKS IN THE BANKING MARKET

Odessa National University of Economics

c. Odessa, 2018

Graduate work is divided into three sections.

In the work the theoretical foundations of the functioning of state banks, international experience and assessment of an activity condition of the state banks in Ukraine are covered.

In the first section of the graduate work, the essence of such an economic term as "the state bank" was clarified and reasons for the emergence, the basic principles of activity and functions of state banks are given.

In the second section the condition and key indicators of activity of state banks for the last three years, their influence on a bank system of Ukraine are analyzed and the main shortcomings of functioning are determined.

On the basis of the considered material in the third section it was proposed to introduce specific regulatory standards to state banks, to implement the effective system of monitoring and control over their activities, and also recommendations about further participation of the state in the banking market are made. The international experience of ownership of state banks for development of the state economy is analyzed.

The graduate work has great practical value in the conditions of final uncertainty of the future of state banks, which consists in their effective use.

Keywords: state-owned bank, banking system, recapitalization, crisis, problem loans.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ.....	7
1.1. Сутність та види державних банків.....	7
1.2. Нормативно-правове регулювання діяльності державних банків	17
Висновки до розділу 1.....	24
Розділ 2 ОЦІНКА ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ	26
2.1. Аналіз впливу державних банків на розвиток банківської системи	26
2.2. Порівняльний аналіз діяльності вітчизняних державних банків.....	34
2.3 Діагностика проблем діяльності державних банків на ринку банківських послуг.....	47
Висновки до розділу 2.....	53
Розділ 3 НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ	55
3.1. Міжнародна практика діяльності державних банків	55
3.2. Напрямки вдосконалення діяльності державних банків в Україні	62
3.2 Інноваційних розвиток державних банків.....	66
Висновки до розділу 3.....	71
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі соціально-економічних перетворень в Україні, в умовах необхідності активізації процесів стимулювання банками інноваційного розвитку економіки, актуалізуються питання участі банківських кредитних ресурсів у фінансовому забезпеченні розвитку. Як відомо, українська банківська система є банко-орієнтованою, тому банківський сектор залишається основним і найвпливовішим учасником фінансового ринку. Відповідно структура сучасної банківської системи потребує дедалі більшої уваги за обсягами та якістю наданих кредитів, та можливостями подальшого розвитку. Негативні наслідки світової фінансової кризи та сучасних політичних й економічних кризових явищ в Україні призвели до накопичення значних обсягів проблемних кредитів. Найбільше проблемних активів у секторі сконцентовано у державних банках та Фонді гарантування вкладів фізичних осіб. Програма реформ оздоровлення банківської системи, запропонована Національним банком України, призвела до суттєвого зменшення кількості банків та до радикальних змін у функціонуванні найбільш важливих системних банків, перш за все – державних.

Отже, на сьогодні однією з умов сталого розвитку економіки України є значущість впливу державних банків, що зумовило вибір напрямку дослідження.

Мета. Метою випускної роботи є визначення ролі державних банків на ринку банківських послуг.

Для досягнення поставленої мети передбачено постановку, формулювання і розв'язання наступних завдань:

- дослідити теоретичні основи функціонування державних банків;

- визначити сутність поняття «державний банк», проаналізувати нормативно-правову базу та стратегії реформування банківського сектору, що розроблені на сучасному етапі;
- провести аналіз портфелів державних банків в Україні, їх фінансових результатів, а також концентрацію на ринку за основними показниками;
- проаналізувати проблеми діяльності держбанків та виявити основні недоліки;
- розглянути міжнародний досвід функціонування державних банків, а саме банків розвитку;
- розробити рекомендації щодо підвищення їх ролі та вдосконалення діяльності.

Об'єктом дослідження в даній роботі є діяльність державних банків на ринку банківських послуг.

Предметом є теоретико-методичні засади діяльності державних банків та розробка рекомендацій щодо підвищення їх ролі.

Методи дослідження. Робота ґрунтується на опрацюванні великої кількості сучасних економічних праць, наукових розробок, пов'язаних із проблемами діяльності державних банків. В роботі застосовано широкий інструментарій загальноприйнятих методів наукового дослідження, а саме: аксіоматичний метод (при розкритті поняття державного банку), метод аналізу і синтезу (при аналізі функцій державних банків), метод порівняння (при порівнянні діяльності трьох державних банків), графічний метод (при відображенні динаміки змін основних показників діяльності держбанків).

Інформаційна база дослідження. Основу інформаційної бази дослідження становлять нормативно-законодавчі акти України, нормативні документи Національного банку України та банківських установ, звіти та аналітичні матеріали Міністерства Фінансів, дані звітності банківських установ, звіти UNCTAD, статті вітчизняних та зарубіжних авторів, монографічні дослідження та аналітичні записки.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження показало, що державні банки можуть використовуватися для розвитку та підтримки економіки держави, особливо в періоди кризових явищ. Так, розглянувши теоретичні основи функціонування державних банків на ринку банківських послуг, було виявлено ряд специфічних функцій, які притаманні лише державним банкам і вказують на їх особливу роль у банківському секторі. Але у той же час виконання вказаних функцій можуть заважати ризики, що несуть держбанки, а саме –забюрократизованість, фінансування пов'язаних осіб та дефіциту державного бюджету.

На сьогодні в Україні відсутнє якісне інституційне середовище, а саме спеціалізоване законодавство, що могло б врегулювати та обмежити діяльність державних банків в Україні та не існує системи специфічних нормативів. Тобто існує певна законодавча невизначеність стосовно сфери функціонування державних банків. Справа в тому, що мета їх діяльності визначається в статутах, затверджених відповідними постановами КМУ, однак ця мета не зазначається чітко і конкретно, а має багато загальних трактувань. Також суттєвим недоліком можна вважати і процедуру формування наглядової ради державних банків та відсутність якісної корпоративної структури управління. Подібна ситуація може призвести до неефективності їх менеджменту та втрати прибутковості.

Проведене дослідження свідчить про низку проблем удіяльності державних банків, а саме:

- монополію держави як власника на ринку банківських послуг;
- великий обсяг проблемних кредитів;
- використання державних банків для фінансування дефіциту державного бюджету;
- збиткову діяльність.

Тому частку державних банків у банківській системі України слід обмежити, а подальше її нарощування визнати недоцільним. Збільшення питомої ваги держбанків негативно впливає на банківську систему, зменшує раціональний вплив на вирішення проблем диспропорцій в економіці та провокує неконтрольоване зростання рівня ризиків. Визначено, що питома вага держави у банківському секторі стала неприпустимо високою після націоналізації «Приватбанку». Значні витрати держави на докапіталізацію важливих банків є недоцільними, оскільки вкладені кошти не повертаються до бюджету як заплановано державою, а лише призводять до накопичення нових проблем. Покриття державою збитків, що отримують державні банки не стимулює вдосконалення їх діяльності, впровадження якісного ризик-менеджменту і призведе до нецільового використання отриманих коштів у вигляді кредитів рефінансування. Якщо в теорії економічного зростання державні банки повинні сприяти розвитку економіки, то на практиці вони навпаки загострюють ситуацію.

Для вдосконалення діяльності державних банків в Україні, в роботі запропоновано впровадити наступні заходи в банківському секторі:

- зменшити частку держави на ринку банківських послуг шляхом продажу частини акцій (Ощадбанк, Укрексімбанк), або повного продажу банку (Приватбанк), що призведе до залучення нових інвестицій у розвиток банків та дозволе підвищити ефективність їх діяльності;
- знайти ефективного та компетентного власника, що буде здатний не лише забезпечувати банк капіталом, а й розробити дієвий бізнес-план, що сприятиме покращенню функціонування державного банку;
- створення спеціалізованого агентства з управління проблемними активами державних банків, що допоможе реструктуризувати проблемні активи, що заважають діяльності банків та зменшити їх обсяг;
- встановити чітку спеціалізацію кожного державного банку залежно від напрямів діяльності банку, що буде забезпечувати його фінансову інклюзивність;

- обмежити фінансування державного банку через облігації внутрішньої державної позики, що призводить до неефективного використання коштів державних банків, які можуть бути спрямовані на фінансування інфраструктурних проектів.

Міжнародний досвід вказує на високий потенціал державних банків в участі забезпечення економічного зростання. У проведеному дослідженні було з'ясовано, що у країнах, що розвиваються переважає вплив державних банків, а в розвинутих країнах переважає вплив приватних банків. Але навіть в економічно розвинутих країнах, де добре розвинуті приватні фінансові установи та ринки капіталу, державні банки відіграють важливу роль у наданні банківських послуг для стратегічно важливих секторів економіки. Проаналізувавши діяльність відомих державних банків у світі ми прийшли до висновку, що діяльність даних банків спрямована на стимулювання планомірного розвитку національної економіки через фінансування інфраструктурних, екологічних проектів, експортної діяльності. Під час кризи велика кількість країн, що розвиваються звернулись до державних банків з метою подолання кризи, однак результат залежав від ефективності контролю. Так, держави з належним наглядом держави змогли подолати кризові явища без значних втрат, а держави, де належний нагляд був відсутній накопичували проблемні борги.

Вирішення існуючих проблем діяльності державних банків в Україні потребують докорінної перебудови не лише державної політики відносно державних банків, а й усунення недоліків в економіці держави, тому даний процес є довготривалими. Так, за ефективної системи контролю та цільовому спрямування коштів державні банки здатні слугувати стабілізаторами економіки, виконуючи довгострокові операції та фінансуючи інфраструктурні проекти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв А. А. Гроші та кредит: навч. посібник / А. А. Афанасьєв., 2006. – 479 с.
2. State bank [Electronic resource] // The free dictionary. – 2012. – Access: <https://financial-dictionary.thefreedictionary.com/State-Chartered+Bank>.
3. State Bank [Electronic resource] // Investopedia – Access: <https://www.investopedia.com/terms/s/state-bank.asp>.
4. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України, затверджений Верховною Радою України від 07.12.2000 №2121–ІІІ. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Александрова М. М., Маслова С. О. Гроші. Фінанси. Кредит : [навч. посібник] / М. М. Александрова, С. О. Маслова. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : ЦУЛ, 2002. – 336 с.
6. Азріліян А.Г. Великий економічний словник / А.Г. Азріліян. – 4-е вид. доп. и перероб. – М.: Інститут нової економіки, 1999. – 956 с.
7. Оніщенко В. В. Аналіз діяльності державних банків в Україні / В. В. Оніщенко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – №2. – с. 187-188
8. Гринько Д. В. Націоналізовані банки [Електронний ресурс] / Д. В. Гринько // Простобанк. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://www.prostobank.ua/depozity/stati/natsionalizirovannye_banki_zona_riska.
9. Петренко А. В. Цілі держбанків. Світовий досвід. [Електронний ресурс] / А. В. Петренко // Українська правда. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://blogs.pravda.com.ua/authors/petrenko/56cec6955b751/view_print/.
10. Що робити з державними банками? / А.Бойцун, А. Захаров, О. Сердюк, Д. Яблонівський. // Центр економічної стратегії. – 2017. – С. 11-12.
11. Усенко О. В. Діяльність державних банків в Україні: проблемні питання та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / О. В. Усенко // – 2015. - Режим

- доступу до ресурсу:
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Fp/2010_1/2010_1_usenko.pdf
12. Official website of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) [Electronic resource]. – Access: <http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>
 13. Клименко О. О. У чому унікальна соціальна корисність держбанків в Україні? [Електронний ресурс] / О. О. Клименко. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.segodnya.ua/opinion/klimenkocolumn/v-chem-unikalnaya-socialnaya-poleznost-gosbankov-v-ukraine-1100549.html>.
 14. Гершенкрон О. Економічна відсталість в історичній перспективі / О. Гершенкрон. // Економічна політика. – 2013. – №6. – С. 59–66.
 15. Дешко А. Врятувати рядового експортера [Електронний ресурс] / А. Дешко. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dt.ua/macrolevel/vryatuvati-ryadovogo-eksportera-.html>.
 16. UNCTAD (2013). Trade and Development Report. Adjusting to the Changing Dynamics of the World Economy. // United Nations publication. – 2013. – No. E .13.II .D.3, New York and Geneva.
 17. Алексєєв А. Капітальні проблеми державних банків [Електронний ресурс] / А. Алексєєв // «Дзеркало тижня. Україна» №7, 25 лютого 2011. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/kapitalni_problemi_derzhavnih_bankiv-76293.html
 18. Целуйко О. В. Правові та організаційні засади діяльності державних банків в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Целуйко; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2011. – 11-12 с.
 19. Карасава О. П. Особливості правового статусу державних банків як учасників кредитної діяльності/ О. П. Карасава // Економічна теорія та право. – 2016. - №4. – с. 208
 20. Рябко Л. Г. Правове регулювання кредитних відносин по законодавству України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук / Рябко Л. Г., 2002. – 20 с.

21. Рекомендації антимонопольного комітету України №33 [Електронний ресурс] // Антимонопольний комітет України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:<http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=132868>
22. World Bank (2014), Corporate Governance of State-Owned Enterprises: A Toolkit. World Bank: Washington, D.C.
23. OECD (2010), Accountability and Transparency. A guide for state ownership.
24. OECD (2015), Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises, 2015 Edition.
25. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України[Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 20.08.2014 №375 – Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF>
26. De Luna-Martínez, J. and Vicente, C. L. (2012), “Global Survey of Development Banks,” World Bank Policy Research Working Paper No 5969. WorldBank: Washington, D.C.
27. IFC (2015), A Guide to Corporate Governance Practices in the European Union. World Bank: Washington, D.C.
28. Про захист економічної конкуренції (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] :Закон України від 26.12.2001 №1– Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
29. Крамаренко О. Державні гарантії по вкладам: чим це загрожує рядовому вкладнику [Електронний ресурс] / О. Крамаренко // Гроші.UA. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://newsone.ua/news/society/gosgarantii-po-vkladam-chem-eto-grozit-ryadovomu-vkladchiku.html>.
30. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс] // Постанова Правління Національного банку України №391. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.

31. Золотарьова О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України / О. В. Золотарьова, В. О. Галаганов. // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – №1. – С. 83–98.
32. Примостка Л. О. Державний капітал у банківській системі України / Л. О. Примостка. // Фінанси, облік і аудит. – 2014. – №2. – С. 109-110.
33. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Доступ до ресурсу у режимі: <http://www.bank.gov.ua>
34. Карчева Г.Т. Ефективність функціонування та перспективи розвитку банківської системи України: монографія / Г.Т. Карчева. — К.:НАН України: Ін-т економіки та прогнозування, 2012. — 520 с.
35. Лагутін В.Д. / Кредитування: теорія і практика: навч. посіб. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. — 215 с.
36. Офіційний сайт Фонду державного майна України [Електронний ресурс] / Доступ до ресурсу у режимі: <http://www.spfu.gov.ua/ua/news/fdmu-ta-bohai-commodity-exchange-co.-ltd-uklali-dogovir-kupivli-prodazhu-akcij-ukrainskogo-banku-rekonstrukcii-ta-rozvitku-2997.html>.
37. Мінфін докапіталізував ПриватБанк на 16 млрд грн [Електронний ресурс] // Мінфін. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://minfin.com.ua/ua/2017/12/26/31622607/>.
38. Офіційний сайт ПАТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс] / Доступ до ресурсу у режимі: <https://www.oschadbank.ua>
39. Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк» [Електронний ресурс] / Доступ до ресурсу у режимі: <https://privatbank.ua/ru>
40. Офіційний сайт ПАТ «Укрексімбанк» [Електронний ресурс] / Доступ до ресурсу у режимі: <https://www.eximb.com>
41. Засади стратегічного реформування державного банківського сектору [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-pidtrimav-onovleni-zasadi-strategichnogo-reformuvannya-derzhavnogo-bankivskogo-sektoru>.

42. Мазуренко А. В. Інвестиційна діяльність банків і ринок ОВДП України / А. В. Мазуренко. // Вчені записки університету «КРОК». – 2015. – №35. – С. 63–72.
43. «Ощадбанк» подарував два мільярди «банку $\frac{3}{4}$ » - ЗМІ [Електронний ресурс] // Економічна правда. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: 35. <https://www.epravda.com.ua/news/2016/07/16/599359/>.
44. Кузнєцова Л.В. Методичні основи розробки стратегії розвитку корпоративного кредитування в банку / Л.В. Кузнєцова // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія «Економічні науки» – Випуск 47 (61) – Черкаси – 2017 –с. 90 – 97.
45. World Bank (2016), Bank Ownership. World Bank Group: Washington, D.C.
46. Ковалєв А. В. Націоналізація банків Індії: за та проти / А. В. Ковалєв. // Міжнародний економічний журнал "Інноваційна наука". – 2016. – №3. – С. 126–128.
47. Чмутова І. М. Особливості функціонування державних банків у банківській системі України / І. М. Чмутова. // Проблеми економіки. – 2014. – №4. – С. 136–138.
48. Ковриженко Л. О. Державні банки: міжнародний досвід та перспективи для України / Л. О. Ковриженко. // Економічні науки. – 2016. – №1. – С. 126–128.
49. Офіційний сайт ChinaDevelopmentBank[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cdb.com.cn/English/>.
50. Офіційний сайт Kreditanstalt für Wiederaufbau [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kfw.de/kfw.de.html/>.
51. Piatkowski, M. (2015), “Four ways Poland’s state bank helped it avoid recession,” Brookings Institution: Washington D.C.
52. Офіційний сайт Bank Gospodarstwa Krajowego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bgk.com.pl.

53. Офіційний сайт Brasil Development Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bndes.gov.br/SiteBNDES/bndes/bndes_en/.
54. Cunningham, A. (2016), "Worlds Safest Banks 2016: Global Top 50," Global Financemagazine, November 18.
55. Біленчук П. Д. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики) : монографія / П. Д. Біленчук, О. М. Ковалюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2002. – 396 с.
56. IMF (2005), State-Owned Banks, Stability, Privatization, and Growth: Practical Policy Decisions in a World Without Empirical Proof
57. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40–IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
58. Врятувати майбутнє: перший рейтинг інноваційних компаній України [Електронний ресурс] // Forbes. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1416757-vryatuvati-majbutne-pershij-rejting-innovacijnih-kompanij-ukrayini>.
59. Зверяков М. І. Формування системи індикаторів фінансової стійкості банківської систем / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2012. - №4 – С. 3-12.
60. Зверяков М. І. Банківський капітал: вимоги Базеля III / М. І. Зверяков, В. В. Коваленко // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 13-23.
61. Зверяков М. І. Антикризове управління фінансовою стійкістю банку в умовах економічних дисбалансів: монографія / М.І. Зверяков, О.М. Зверяков. – Одеса: ОНЕУ, 2015. – 418 с.
62. Коваленко В. В. Трансформаційні напрями розвитку банківської системи України / В. В. Коваленко // Економічний форум. – 2015. – №2. – С. 28–34.
63. "Приватбанк" запустив ApplePay в Україні [Електронний ресурс] // НВ Бізнес. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://biz.nv.ua/markets/privatbank-zapustil-apple-pay-v-ukraine-2470221.html>.